

प्रकरण तिसरे

श्रीमती आशा बगे यांच्या साहित्याचा
परिचय व लेखन वैशिष्ट्ये

श्रीमती आशा बगे यांच्या साहित्याचा
परिचय व लेखन वैशिष्ट्ये

जगात स्त्री-जागृतीचे पर्व निर्माण करणारा जो एक महत्त्वाचा ग्रंथ लिहिला गेला तोही एका स्त्रीनेच लिहिला, याचे आश्चर्य वाटते. फ्रेंच राज्यक्रांतीनंतर लगेच 1792 साली मेरी विलेस्टोन क्रॉफ्ट या लेखिकेने 'Vindication of the Rights of Women' हा ग्रंथ लिहून स्त्री आता जागृत झाली आहे, याचे आकलन सर्व जगाला करून दिले आहे. भारताच्या व पर्यायाने महाराष्ट्राच्या दृष्टीने 19 वे शतक हे प्रबोधनाचे शतक समजले जाते. या शतकातच स्त्री शिक्षणाचा स्त्रीच्या प्रतिष्ठेचा स्त्रीच्या अस्तित्वाचा विचार प्रभावीपणे सर्वत्र मांडला गेला. सार्वत्रिक शिक्षणाचा कायदा याचीही त्यात भर पडलेली होती आणि त्यातूनच कायदा, संरक्षण, विचार स्वातंत्र्य अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, स्त्री-पुरुष स्वातंत्र्याचा विचार सबल झाला व त्याचे पडसाद जनमानसात उमटले. नव्या विचारांचे आगमन, आचारविचार संस्कृतीतील झालेले बदल व घडलेले अमूलाग्र परिवर्तन स्त्रीच्या कर्तृत्वाला चालना देणारे ठरले. या प्रबोधनाच्या आरंभकाळी "नव्या विचारांनी पारंपारिकता, रूढीग्रस्तता अविवेकी, समाजमानस आणि अन्याय विचारसरणीला मोठाच हादरा बसला."¹ जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात स्त्री-पुरुषांच्या बरोबरीने आपले कर्तृत्व समर्थपणे दाखवू लागली. लेखनाचे प्रभावी माध्यमही तिने समर्थपणे हाताळण्यास सुरुवात केली. ज्ञानविज्ञानाच्या क्षेत्रात ती जशी चमकू लागली तशीच लेखन क्षेत्रातही तिने आपल्या पाऊलवाटा तयार केल्या. जीवनविषयक नव्या जाणिवेने तिने व्यक्त केल्या. उदंड उत्साहाने कथा क्षेत्रातही स्त्रिया लेखन करताना दिसू लागल्या. सुरुवातीला स्त्रियांनी लिहिलेल्या साचेबंद कथा जरी कथालेखनाचे प्राथमिक दर्शन घडवित असल्या तरी त्यांचे कथालेखन मराठी समिक्षेने विचारात घेतले आहे. अशा लेखिकांमध्ये विभावरी शिरकर, आनंदीबाई, गिरिजाबाई, लक्ष्मीबाई टिळक,

गीता साने, मनोरमा रानडे, शिरीष पै या कथालेखिकांची नामावली जशी स्वागताई आहे तशीच वसुंधरा पटवर्धन, शांता शेळके, ज्योत्स्ना देवधर, सरिता पदकी, शैलजा राजे, प्रिया तेंडुलकर या कथालेखिकांची नावे स्वागताई आहेत. या कथालेखिकेच्या कथावाङ्मय लेखनाच्या पार्श्वभूमीवर आशा बगे यांच्या कथालेखनाचा व त्यांच्या व्यक्तित्वाचा मागोवा घेणे संयुक्तिक ठरते. कविमनाच्या आशा बगे या कथालेखिकेच्या कथालेखनाचा शुभारंभ इ.स. 1975 पासून सुरू झाला. त्यांनी 15-20 वर्षांच्या अल्प कालखंडात अतिशय परिणामकारक व प्रभावी कथा लिहून आपल्या कथालेखनाचा प्रभावी ठसा कथावाङ्मयावर कायमचा उमटविला आहे. कविमनाची ही लेखिका केवळ कथालेखिकाच नाही तर तीन कादंब-या "मनस्विनी", "झुंबर", "त्रिदल" याही त्यांनी लिहून वाङ्मयक्षेत्रात कादंबरीकार म्हणूनही प्रसिध्दी मिळविली आहे.

श्रीमती आशा बगे यांचा परिचय

आशाबाई विदर्भातल्या. नागपूर हे त्यांचे जन्मगाव. मराठी वाङ्मयाची एम्.ए.पदवी नागपूर विद्यापीठातून घेतली. संगीतातील "एम्.म्युझिक" पदवी सैरागड विद्यापीठातून मिळविली आहे. लेखनाची अनुवंशिकता आजोळकडून आईच्या आईकडून आली. संगीताचा वारसा आई-वडिलांकडून घेतला. आकाशवाणी व रंगभूमीवर त्यांनी काही नाटकांचे संगीत दिग्दर्शन केले आहे. काही नाटक, श्रुतिकामधून भूमिकाही केल्या आहेत. त्यांच्या अनेक कथातून संगीतमय वातावरण दिसते. काही कथांची कथाबीजे त्यांना संगीतातील चीजांनी, सुरांनी पुरविलेली आहेत. या कथा वाचल्यावर वाटते - या कथालेखिकेला अभिजात शास्त्रीय संगीताची केवळ जाण आहेच पण लेखिकेची गळाही गाता असला पाहिजे." ² हे आपणास वाटते.

आशाबाईंचे प्रादेशिक वेगळेपण कथेतील वातावरणातून उमगते. आकर्षित करून घेते. कथांतील वातावरण तीस-चाळीस वर्षापूर्वीचे व-हाडातले आहे, हे समजते. या वातावरणातील जीवनच वेगळे आहे. त्यातील अनुभव मराठी गाभ्यातील आहे. नागपूरमध्ये श्रीमंत बाबुराव देशमुख यांच्याकडे कितीतरी नामवंत गायकांची गाणी होत होती. लहानपणापासूनच आशाबाईंनी ती ऐकली होती. "अत्तर" या कथेतील

रावसाहेब व त्यांच्या श्रीमंतीचे टासळते अवशेष, त्यांच्या व्यक्तिमत्वातले पीळ देशमुसांच्या घरातूनच त्यांनी कथेत आणले आहेत.

आशा बर्गेच्या कथेचे वैशिष्ट्य म्हणजे माणसा-माणसातील नात्यांचा संशोधनाचा शोध घेण्याची शोधक वृत्ती. त्यांच्या कथेतून आपणास भेटणा-या व्यक्ती त्यांनी जवळ पाहिल्या आहेत. त्यांचे वडील बॅरिस्टर. ते खूप नावाजलेले होते. त्यांचे माहेरचे आडनाव देशपांडे. त्यांचे घराणे गर्भश्रीमंत "मालगुजार". इंग्रजी मराठीचे उदंड वाचन. त्यांच्या कथेतील आशय संपन्नतेला पोषक ठरले आहे. मराठी, इंग्रजी, हिंदी वाचन त्यांच्या कथालेखनास व अभिव्यक्तीलाही पोषक ठरले आहे. हिंदीतील लोकप्रिय लेखक प्रेमचंद, मन्नू भंडारी, राजेंद्र यादव यांच्या कथा त्यांना वाचायला आवडतात.

आशा बगे स्वतःबद्दल म्हणतात, "पुलापलीकडच्या नागपूरने लेखक म्हणून माझा पिंड घडवला. या परिसरानेच माझ्या गाण्याच्या, नाटकांच्या आवडीच्या मुळाशी खत-पाणी घातले."³ त्यांचे महाविद्यालयापर्यंतचे शिक्षण नागपूरमध्येच झाले. न्यू इंग्लिश स्कूल व एल.ए.डी.कॉलेजमध्ये शिक्षक झाले. प्राथमिक शिक्षण सिटी कॉलेज समोरच्या प्रायमरी शाळेत झाले. आयलवार सरांनी त्यांना गाणे शिकविले. त्यांच्या मुलीलाही त्यांनीच गाणे शिकविले. विशेष म्हणजे आशाबाईंच्या आई-वडिलांनाही याच सरांनी गाणे शिकविले. सर त्याल छान शिकवायचे. आकाशवाणीवर दारव्हेकर, बूर, भोळे यांच्या हाताखाली श्रुतिकांमधून खूप भूमिका त्यांनी केल्या. आशाबाईंनी आपल्या कथांमधून माणसा-माणसांतील संबंधाचा शोध घेतला. "एकत्र कुटुंबात बालपण आनंदात सेळीमेळीत गेले. त्यांच्या घरी नोकरचाकर असत. स्वतःच्या हाताने ग्लासभर पाणी किंवा कपभर चहा त्यांनी घेतला नाही. नंतर मालगुजारी गेली तरी श्रीमंती होतीच. या श्रीमंतीतही आजोबांनी, आईवडिलांनी सुसंस्कार केले. त्यामुळेच गर्भ श्रीमंतीचा त्यांना कधीही गर्व वाटला नाही, जमिनीवरचे पाय कधी सुटले नाहीत."⁴

आशाबाईंच्या माहेरी त्यांच्या बालपणी घरातील माणसांच्या, मुलांच्या व्यतिरिक्त शिकायला राहिलेली पुष्कळ मुले होती. आश्रित नातेवाईक असत. वाराने जेवणारे विद्यार्थी असत. हे घरातले नोकरचाकर व शिकणारी मुले कुटुंबातील एक भाग होऊनच

राहत. त्यांच्या गुणदोषांसह ती स्वीकारली जात होती. त्यामुळे स्वतः पास झाला नि या मुलांपैकी कुणी नापास झालं की आशाबाईंना रडू यायचं. म्हणजेच कुटुंबातील सर्वांबद्दल जिन्हाळा असे. त्यांनी जवळून पाहिलेल्या कुटुंबातील या सगळ्या मापसांवरूनच त्यांच्या कथांमधील अनेक व्यक्तिरेखा साकार झालेल्या आहेत. "महावस्त्र" कथेतील मोरेश्वर "स्वामी" कथेतील सुभाष, "पूजा" कथेतील बाळकृष्ण आणि दादा ही रूपे या कुटुंबातच पूर्वी भेटलेली आहेत.

मराठी कविता हा आशाबाईंच्या आवडीचा विषय संगीत, नाटक, कीर्तन व कविता यांचा त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीत मोठा वाटा आहे. कीर्तनकला त्यांच्या घरात वावरायची. आजोबा व वडील उत्तम कीर्तन सांगत अगदी ब्रह्मनिरूपणासह. या सगळ्यामधूनच आपोआपच जीवनासंबंधी एक समृद्ध दृष्टिकोण मिळत गेला. परंपरेशी नाते जुळत गेले. कथा लिहितानाही हा दुवा कायम राहिला गेला. तिच्या अवतीभवतीनेच कथेचा घाट आकार घेऊ लागला. संगीताच्या परिभाषेत बोलायचे तर, "जीवनासंबंधीचा हा समृद्ध दृष्टिकोण, परंपरेशी-संस्कृतीशी असलेले हे नाते त्यांच्या कथेत सूर होऊन आले व त्यांच्या अवतीभवतीने कथेची बंदिश विस्तारत गेली."⁵

आशा बगे यांच्या कथातील वातावरणातून प्रादेशिक वेगळेपण जाणवते. ते आकर्षितही करून घेते. हे विदर्भाकडील वातावरण लेखिकेची स्थूल-सूक्ष्म जडणघडण झाली असल्याच्या अनेक साणाखुणा कथेतून सापडतात. त्यांच्या मनात रेंगाळपारे वातावरण तीस-चाळीस वर्षापूर्वीचे व-हाडातील असल्याचे त्यांच्या कथाच सांगतात. या कथातील जीवनच सगळा अनुभव अगदी स्वतंत्र मराठी गाभ्यातले असल्याचे सांगते. त्याला अजून यंत्रयुगाच्या घडघडाटीचा देखाव्याचा स्पर्श झालेला नाही म्हणून त्यांची कथा शांत, संथ उलगडत जाते. पश्चिम महाराष्ट्रात एकोणिसाव्या शतकाच्या अखेरीस असलेला "जमीनदारकी"चा "सरदार"कीचा वंश या व-हाडी मातीत नंतरही दीर्घकाळ रेंगाळत असल्याच्या सुणा या कथेत सर्वत्र आहेत. म्हणून आशाबाईंची कथा अनेक तपशील घेऊन येते मात्र तपशीलाच्या गर्दीत अनुभव कोडून राहत नाही. अनुभवाचा नेमकेपणा पोहचवण्यासाठी तो तपशील असतो. त्यांच्या जवळ जवळ सर्वच कथा दीर्घकथा आहेत.

आशा बर्गेची घटना-प्रसंगापुरतीच कथा राहतात नाही पण तिला घटना-प्रसंगाचे वावडेही नाही. एकूण कथेची "कथा" पण ती टिकवून आहे. "कथना"चा ओघदेखील तिला आहे. औद्योगिककरणामुळे माणसा-माणसातील बदलती नाती, संपलेला ओलावा, एकाकीपणाचा अनुभव, विभक्त कुटुंबपध्दती हा बदल विदर्भातील जीवनात पुण्या-मुंबईइतका तीव्र नाही. तरीही बदलते नातेसंबंध आणि येत असलेली अलिप्तता यातील स्पंदने लेखिकेने फार सूक्ष्मपणे शब्दात पकडण्याचा प्रयत्न केला आहे. गेल्या 35-40 वर्षांत मराठी "गोष्ट" "कथे"कडे वाटचाल करते आहे. अंतर्मुखता तिच्यात येत गेली आहे. तिच्यातला ढोबळपणा कमी होत गेला आहे. कथाकार अधिक अनुभवभेदी होत आहेत. आशाबाईची कथा सुक्ष्मानुभव अत्यंत संक्षेपे व्यक्त करताना दिसते.

विषयांची विविधता आशा बर्गेच्या कथेत फारशी दिसत नाही. काही ठराविक विषयांचे त्यांना विशेष आकर्षण दिसते. वृध्द माणसे, जमीनदारी, श्रीमंत घरातील नाते-संबंध, संगीताशी संबंधित अनुभव त्यांच्या कथांत वारंवार येतात. त्यांच्या कथेतील पात्रे अत्यंत सुखवस्तू, बहुधा उच्च-मध्यमवर्गीय सुप्रतिष्ठित वातावरणातल्या आहेत. अगदी अपवादात्मक एखाद्या कथेतील पात्रे वेगळ्या सामाजिक स्तरातील आहेत. त्यांच्या कथांतील स्त्रीविश्व परंपरेशी बरेचसे जवळचा संबंध ठेवणारे आहे. नैतिक मूल्ये जपणारे आहे. काही पात्रे सामाजिक किंवा कुटुंबिक स्तरातील आहेत. उदा. "अत्तर" कथासंग्रहातील "पाहुणा" ही कथा किंवा "पूजा" कथासंग्रहातील "खडक" ही कथा. यातील अजय कुलकर्णी, बाळकृष्ण, सोमनाथ "महावस्त्र"मधील मोरेश्वर या व्यक्ती सुखवस्तू कुटुंबातील घटक नसून कुटुंबाच्या आश्रित आहेत. स्वाभाविकच त्यांचे आश्रयदातेही आहेत. उदा. "अत्तर" या कथासंग्रहातील "अत्तर" या शीर्षक कथेचे वातावरण पूर्णपणे सरंजामशाही वातावरण आहे. ते अनेक कथातून येते. रावसाहेब हे अनभिषिक्तपणे जणू आज्ञा करण्यासाठीच जन्माला आले आहेत. अगदी पडत्या काळात आपल्याशी कधीही मिथे नसलेल्या रंगनाथकडे मोठी रक्कम मागतानाही त्यांच्यातला उपजत रावसाहेब ताठ असतो.

"निवडुंग" कथेत अशाच एका सानदानी कुटुंबात गायत्री आश्रित म्हणून येते. "महावस्त्र"मधील वातावरणातही "मोरेश्वर" नावाचा स्वयंपाकी आहे. त्याला

पोसणारे कुटुंब गर्भश्रीमंत पण हल्ली विभक्त होवू पाहणारे आहे. "मारवा" कथाही जमीनदार घरातील परंपरा टिकवू पाहणारी कथा आहे. "रुक्मिणी"कथेतील रेणूचे वडील अनंताच्या वडिलांचे आश्रित कीर्तनकार म्हणून आलेले आहेत. वरील सर्व उदाहरणे ज्या जीवनाचे चित्रण करतात त्यात "मध्ययुगीन सरंजामशाही मृत्यातील सगळे मलेबुरेपण एकत्र आले आहे. आधुनिक किंवा अत्याधुनिक मराठी कथेने जीवनातील परंपरेचे नीटसे मान ठेवले नाही अशी समीक्षकांची तक्रार आहे. या पार्श्वभूमीवर आशा बगे यांच्या कथेत जमीनदारी वातावरणातील चित्रणे वैशिष्ट्यपूर्ण ठरतात. तशा वातावरणातील सगळे सामर्थ्य टिपण्याचा आशा बगे प्रयत्न करतात" हे तारा भवाळकरांचे⁶ मत आपणास पटते.

"अत्तर" व "चंदन" या दोन कथासंग्रहात एकूण 12 कथा आहेत. या कथांच्या वाचनानंतर सर्वप्रथम जाणवते ते हे की आशा बगे अत्यंत कमी अवकाशात अधिकाधिक संक्षिप्त आशय व्यक्त करतात. कथेचे स्वरूप विस्तारित असते. त्यात समाजातील विविध वर्गातील, थरांमयली, विविध जातीधर्माची मापसे दिसत नाहीत. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय घटना-प्रवाहांचे दर्शनही त्यातून घडत नाही. त्यांच्या कथांतून चित्रित झालेले विश्व मध्यमवर्गीय स्त्री-पुरुषांच्या, त्यातही प्रामुख्याने स्त्रीच्या मनाचे आहे. विशिष्ट परिघापुरते कथाविश्व सीमित असणे हे एका अर्थाने कथालेखनाची मर्यादा ठरू शकेल. परंतु आशा बगेच्या कथालेखनात ती मर्यादा जाणवत नाही. कारण मानवी मन जाणून घेण्याची संवेदनशीलता त्यांच्यात अमर्याद प्रमाणात आहे. त्यामुळे त्यांच्या कथेतील मर्यादित अनुभवशिव सांकेतिक झालेले दिसत नाही. त्यांच्या कथेतील व्यक्ती मध्यमवर्गीय असल्यातरी या व्यक्तींच्या जीवनातील ताण आपल्यापरीने वेगळे आहेत. ते ज्या घटनांतून व्यक्त होतात, त्या घटनाही वेगळ्या असतात. या घटनांच्या संदर्भात व्यक्ती कशा वागतील, त्यांच्या प्रतिक्रिया काय असतील, त्यांच्या मनात कुठले कल्लोळ उठतील याबद्दल बगेना अधिक कुतूहल असते. त्यामुळे मर्यादित अनुभवविश्वातील छोट्या, सीमित वाटणा-या वर्तुळाच्या कक्षाच अधिकाधिक रुंदावत जाताना दिसतात.

आशा बगेच्या कथेत काही ठिकाणी काव्यात्मकता जाणवते. व्यक्तीचे बाह्यविषय आणि अन्तर्विश्व यामध्ये एक प्रकारचे अपरिहार्य नाते आहे. स्त्रियांचे विषयही स्वयंपूर्ण आहे, ही महत्त्वाची जाणीवही कथातून आढळते. भडकपणा कुठेही आढळत नाही. जे लिहिले ते प्रत्यक्ष अनुभवातून व अवलोकनातून. सुशिक्षित, सुसंस्कारी स्त्रियाही त्यांच्या कथेत आहेत. कथेतील पात्रे ठसठशीत वाटतात. व्यक्तीच्या मनात शिरून तिचे पदर उलगडण्याची त्यांची हातोटी उल्लेखनीय आहे. त्यांच्या कथातून जाणवणारे दुःख पुसट घूसर वाटते. त्यांच्या प्रदीर्घ कथा छोटीशी कादंबरी वाचत्याचा आनंद देतात. त्यांच्या कथांत कौटुंबिक जिव्हाळा, कथानकात जीवनानुभव, व्यक्तिचित्रणात जिवंतपणा, संवादात सुलभता आढळते. त्यांच्या कथा कौटुंबिक जीवनानुभव गुंफणा-या आहेत तशीच जमीनदार व मध्यमवर्गीय कुटुंबाभोवती फिरणा-या आहेत. क्वचित प्रसंगी प्रेमानुभवाचे चित्रही रेखाटते. उदा. "नर्सिंगहोम" कथा. "निवडुंग" कथेतील जान्हवी, "महावस्त्र"मधील मोरेश्वर ही पात्रे मनातून हलत नाहीत. § "अत्तर" कथासंग्रहातील §, "समुद्र"कथेतील राधा § "चंदन" कथासंग्रह" § ज्ञानसागरात डुबताना गटांगळ्या खात राहते. उच्चविद्याविभूषित असूनही तिला संशोधन करताना येणा-या अडचणी, तिच्या मनातील वादळे, तिची नाती-गोती, तिची जीवनदृष्टी समाजाच्या दुराग्रहाने मार्गदर्शकाकडून होणारी तिच्या विद्वतेची कोंडी जीबापाड केलेल्या प्रेमालाही शेवटी शून्य प्रतिसाद अशा अनेक पैलूदारे तिच्या वाट्याला आलेले सडतर जीवन यांचे नव्याने दर्शन घडते. आशाबाईंच्या कथांतील स्त्रियांच्या विचारांमार्गे समंजसपणा आहे. त्यांची स्त्रीपात्रे कधीही भावनेच्या भारात वाहून जात नाहीत. त्यांच्या कथेतील पुरुष पात्रेही फार उथळ नाहीत. कथा वाचून वाचक अन्तर्मुख होतो. कथेतील अनुभव मनात बराच काळ रेंगाळतो. वाचकाच्या अनुभवसृष्टीत मिसळून जाण्याचे सामर्थ्य त्यात आहे.

डॉ. समृति होत्रमाडे, कुसुमावती देशपांडे, मृणालिनी देसाई शिस्कर इ. कथा-लेखिकांच्या ठिकाणी असलेली सामाजिक जाणीव आशा बगे यांच्या ठिकाणी आहे. त्याचे प्रत्यंतर "चंदन" व "अत्तर" या कथासंग्रहातील "ज्ञोपाळ्यावर अमंग कातर", "पाहुणा", "एक पावसाळी संध्याकाळ", "आध्व", "वर्तमान", "निवडुंग", "बांदशाळा"

या कथांतून झाल्याशिवाय राहात नाही. त्यांची कथा आदर्शपुजनाचा पुरस्कार करते. §नर्सिंगहोम, समुद्र§ तर कधी आदर्शालाही कलाटणी देते §बंदिशाळा§, कधी येणा-या परिस्थितीत तोल सांभाळते §पाहुणा§.

आशा बगे यांच्या कथालेखनाचा आपली मोठा गुण म्हणजे - पराकोटीची आत्मनिष्ठ व चिंतनशील वृत्ती. त्यांच्याजवळ मूल्यविषयक श्रद्धाही आहे. चिंतनशील जीवनानुभव त्या आपल्या कथेतून व्यक्त करतात. त्यांच्या कथाविश्वातली स्त्री संस्कृतीशी परंपरेशी जवळचे नाते असलेली असली तरी बदलत्या समाजवास्तवातील, कुटुंब व्यवस्थेतील स्त्रीच्या अस्तित्वाचे भान, मध्यमवर्गातील बदलत्या मूल्यांची जाणीव ठेवणारी आहे. म्हणून बगेच्या कथेतील स्त्रिया व्यक्तिसंपन्न आहेत. त्यांना स्वतःची अशी वेगळी जाणीव आहे, विचार करण्याची क्षमता आहे. ही जाणीव जपण्यासाठी, आपले अस्तित्व जपण्यासाठी बंडखोरी जरी नाहीतरी रुढ नीती-नियमांच्या, परंपरेच्या विरोधी काही एका सीमेपर्यंत जाण्याची त्यांची तयारी आहे. त्यांच्यात आत्मविश्वास आहे.

गौरी देशपांडे, सानिया, रेखा बैजल इ. आजच्या कथालेखिकांच्या कथाविश्वात व बगेच्या कथाविश्वात खूप अंतर आहे. बगेचे कथाविश्व, विशेषतः त्यांतील स्त्रीजीवन या सर्वांहून वेगळे आहे. ते बरेचसे परंपरेशी जवळचा संबंध ठेवणारे आहे. महाराष्ट्रातील ब्राह्मणी मध्यमवर्गीय संस्कृतीशी, एकत्र कुटुंबातील सण-उत्सव, व्रत-वैकल्ये, संस्कार-आचार यांच्याशी जवळचे नाते असलेले हे विश्व आहे. म्हणून त्यांच्या कथेतील ब-याच पात्रावर सद्भावनेचा, सद्वृत्तीचा, सुसंस्कृतपणाचा ठसा दिसतो. त्यामुळे त्यांच्या अंतर्विश्वातील संघर्ष ब-याचदा स्वाभाविक नैसर्गिक प्रेरणा व नैतिक मूल्ये यांच्यातला असतो. [आशाबाईंच्या कथेतील बहुतेक स्त्रियांची जडणघडणही या जुन्या, आज लोप पावत चाललेल्या संस्कृतीच्या सद्भावनेच्या, नैतिक मूल्यांच्या स्पर्शतून झालेली आहे. स्वच्छंदता स्वैरतेचा तर त्यांच्यात लवलेशही नाही. उलट मोहापासून अविचारी भोगापासून अलिप्त राहण्याची वृत्तीच अधिक आहे. स्त्री-पुरुषांच्या शरीरविषयक नात्याचा शोथ घेण्याची प्रेरणा आशाबाईजवळ जवळ जवळ नाही. त्यामुळे शरीरसंबंधांचे चित्रण त्या सहसा करत नाहीत. त्यांच्या कथांतून फुलते ते स्त्री-पुरुषांचे मानसिक विश्व,

त्यांची संवेदनशील दृष्टी, सिळते ती स्त्रियांच्या अंतर्विश्वातील भाव-भावनांवर, आंदोलनावर, स्पंदनावर)

आशा बगे यांच्या अनेक कथा व्यक्तीच्या जीवनातील एखाद्या विशिष्ट अनुभवावर, भावावस्थेवर केंद्रित झालेल्या आहेत. एखादी भावस्थिती अथवा एखादा प्रसंग त्यांच्यातूनच या कथा आपला आकार घेत जातात. एखादी कथा कीर्तनाच्या प्रसंगातून तर एखादी कथा मैफलीच्या प्रसंगातून आपला घाट शोधत जाते. उदा. "मारवा" कथा आणि "अंतर" कथा आणि व्यक्तिजीवनातील एका विशिष्ट अवस्थेला भिडून तिथेच संपते. संगीताच्या मुलायम स्पर्शाखाली फुलणा-या, बहरणा-या या कथांतून [आशा बगेच्या मनाचे संस्कृतीशी, परंपरेशी असलेले नाते किती जीवनवेधी आहे, हे लक्षात येते. सरजामशाही, गर्भश्रीमंत आणि मध्यमवर्गीय या कुटुंबातील आशाबाईची कथा आहे. याच कुटुंबाची वास्तू व त्या वास्तुभोवतीचा परिसर इतके मर्यादित वातावरण त्यांच्या कथेत दिसते. त्या त्या वास्तूच्या अंतर्भागाचे मात्र त्या अतिशय तपशीलाने वर्णन करतात. त्यातून त्या कुटुंबातील व्यक्तींच्या अनुभवविश्वाला चित्रात्मक पार्थिव आधारभूमी लाभते. त्यांच्या कथेत कुठेही अद्भूतरम्यता नसते. फार मोठी कथा असूनही पातळाळीक वाटत नाही. कुठेही अलंकाराचा सोस नाही की, कोट्यांचा हव्यास नाही. ती साधी सरळ, सुलभ असते. पांढरपेशा, शिक्षित स्त्रिया, त्यांच्या समस्या, यांच्यापुढे झेप जात नाही. "बगेच्या कथालेखनात प्रयोगशीलता क्वचितच दिसते. त्यामुळे रूपकात्मता, फॅटसी इ. रचनातंत्राचा वापर त्यात दिसत नाही. त्यांच्या कथेतील पात्रांचे भावविश्व हे प्रामुख्याने जाणिवेच्या पातळीवरच घडत असते. नेणीवेच्या पातळीवर ते चुकूनही घडत नाही. त्यामुळे स्वप्न, फॅटसी इ. चा वापर त्यांच्या कथेत दिसत नसावा. दुर्बोधता तंत्रजडता त्यांच्या कथेत अपवादालाही दिसत नाही. ती गूढ व तात्विकतेच्या पातळीवरही जात नाही. कारण एकूण अनेक पातळ्यांवरून अनुभव घेण्याची त्यांची वृत्ती नाही." ⁷ या विधानात आशा बगे यांच्या वाङ्मयाची ठळक वैशिष्ट्ये एकवटलेली आहेत.

1980 नंतरच्या महत्त्वाच्या कथालेखिकांमध्ये अनेक दृष्टींनी आशा बगेचे नाव महत्त्वाचे आहे. कथा आणि दीर्घकथा हे दोन्ही कथाप्रकार यशस्वीपणे त्यांनी

हाताळले. विस्तीर्ण पटावर माणूस म्हणून स्त्रीबरोबरच पुरुषांचाही शोध घेण्याचे कार्य त्यांची कथा करते. माणसांमाणसांतील भावबंध पुन्हा पुन्हा तपासून पाहणे, नात्याचे लेबल न डकवता येणा-या अलवार स्त्री-पुरुष भावबंधाचा शोध त्यांच्या कथांत घेतलेला दिसतो. परंपरेने लाभलेले आणि आधुनिकतेच्या स्वीकाराने आलेले असे विविध आंतरिक ताण, त्यांच्यातील गुंतागुंत, व्यभिच्रता यातील मानवी नात्यागोत्यातील पृथगात्मता शोधणा-या लेखिका ही त्यांची खरी ओळख आहे. स्त्रीची स्वत्वाची आणि सत्त्वाची ओढ, वात्सल्याच्या अतूट बंधनांनी जगाला कवळू बघणारी दृष्टी, जापत्या घराशी, कुटुंबाशी, मातीशी असणारे "आशा बगे यांची कथा एका नाविन्याचा शोध घेते. मित्र, पती, मुलगा, आश्वासक अशा भिन्न भिन्न भूमिकांमधील "निमळ... शुध्द" बंध शोधणे हा कथेचा आत्मा आहे, तर अस्सल मराठी प्रतिमासृष्टी, जातूच्यानी साधीसुधी शैली आणि माणसामाणसातील खोल भावबंधाविषयीची आश्वासक गाढ समज हे या लेखिकेचे सामर्थ्य आहे." ⁸ त्यांच्या साध्यासुध्या शैलीमुळे त्यांची कथा सर्वसामान्यांना जवळची वाटते. त्यांनी केलेली स्त्रीचित्रणेही उथळ किंवा भडक नाहीत.

1979 पासून आशा बगे यांची कथा "सत्यकथे" सारख्या दर्जेदार मासिकातून प्रसिध्द झाली. सत्यकथेच्या 1980 च्या दिवाळी अंकात प्रसिध्द झालेल्या "रुक्मिणी" या कथेने आशा बगेना कथाकार म्हणून चांगलाच नावलौकिक मिळवून दिला. त्यावर्षीच्या "अक्षर दिवाळी" संग्रहात ही कथा प्रसिध्द झाली. आतापर्यंत त्यांचे "मारवा", "पूजा", "अत्तर", "मांडव", "चंदन", "अंजन" हे कथासंग्रह व मनस्विनी "झुंबर" व "त्रिदल" या कादंब-या प्रसिध्द झाल्या आहेत. मराठी कथेत त्यांची स्वतःचे स्थान निर्माण केले आहे. [आशाबाईचा स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन आधुनिक आहे. पण परंपरेशी असलेले नाते त्यांनी तोडलेले नाही. त्यामुळे त्यांच्या कथातून परंपरा आणि नवता यांच्यातील ताण सूक्ष्मतेने जाणवत राहातो.] फक्त त्या त्याला केंद्रस्थान देत नाहीत. "बंदिशाळा", "मैत्रिण", "निसिंगहोम" या कथांत हा ताण जाणवण्याइतका स्पष्ट आहे.

संगीताचा कथेत पार्श्वभूमी म्हणून सुबीदार वापर करण्याचे सामर्थ्य आशाबाईपाशी आहे. "त्यांची कथा मूलतः मनोविश्लेषणप्रधान असते. ती संथ लयीत उलगडत जाते. आकाराने लहान-मोठी कशीही असली तरी अनुभूतीत तीव्र असते. अतिरंजन, एकारलेपणा किंवा प्रचारकी बाणा आशा बर्गेच्या कथेत दिसत नाही. अगदी स्त्रियांचे दुःख मांडताना सुध्दा हे त्यांच्या कथेचे एक सामर्थ्यच आहे." ⁹

स्त्री कथाकारांची परंपरा बघायची झाली तर आषीच्या पिढीतील वसुंधरा पटवर्धन आणि विजया राजाध्यक्ष यांच्या कथेचा वैविध्यपूर्ण अनुभव मांडण्याचा वारसा आशा बर्गे या दशकात चालू ठेवतात. आशाबाईची "नातं" ही कथा वेगळ्या स्वरूपाची आहे. त्यांचे लेखनसामर्थ्य व्यक्त करणारी आहे. "मानवी नाती नेहमीच अनाकलनीय आणि गुंतागुंतीची असतात. कारण मानवी मनच अनाकलनीय आहे. दोन व्यक्तींतील नात्यांचे स्वरूप नेमक्या तिस-या व्यक्तीला समजू शकत नाही. एका मृत्यूच्या निमित्ताने जाणवलेला हा नात्याचा गुंता आशाबाई "नातं" कथेत हळुवारपणे मोठ्या ताकदीने मांडतात." ¹⁰

आशा बर्गेच्याप्रमाणे परंपरा आणि आधुनिकता यांच्या नात्याचा शोध प्रिया तेंडुलकरही घेतात. त्यांच्या बहुसंख्य नायिका प्रौढ, करिअर करणा-या असतात. तिरकसपणे प्रिया तेंडुलकर सामाजिक दोषांवर बोट ठेवतात. कथेची आधुनिक वळणाची छोट्या छोट्या वाक्यांतून संवाद साधणारी थारदार भाषा कथेचा आशय परिणामकारक पध्दतीने व्यक्त करण्यास सहाय्यक ठरते. नव्या लेखिकांपैकी सुनीती आफळे व रेखा बेजल यांचे कथालेखन लक्षवेधी असले तरी स्वतःचा असा ठसा त्या अद्याप उमटवू शकल्या नाहीत. या दोघींचे लेखन पारंपरिक पध्दतीचे आहे. नाट्यमयतेचा घ्यास आणि काहीशी अतिरंजित हाताळणी यामुळे रेखा बेजल यांची कथा परिणामात उभी पडते.

स्वतःच्या लेखनाचा मराठी कथेवर ठसा उमटविणा-या स्त्री कथाकार या दशकानेही दिल्या आहेत. आशा बर्गे, सानिया अंबिका सरकार, उर्मिला शिरूर, प्रिया तेंडुलकर यांचा उल्लेख आवर्जून केला पाहिजे. नव्या स्त्रीच्या जाणिवांचा थेट आणि आक्रमक अविष्कार करण्यास 1980 पूर्वीपासूनच गौरी देशपांडे यांनी सुरुवात केली

होती. स्त्रीजीवनाचे अनोखे पैलू वाचकांच्यासमोर त्यांच्या कथांतून आले, हे निर्विवाद सत्य आहे. स्वतंत्र शैलीतील लेखनामुळे या दशकावर त्या स्त्रीकथाकारांना अतिशय प्रभाव पडला आहे.

स्त्रियांच्या कथालेखनात दोष आढळतात ते मांडणीच्या कच्च्यापणाचे किंवा सुबकतेच्या अभावाचे. त्यांच्या कथालेखनावर मर्यादा पडते. ती त्यांच्या अनुभवाविश्वाच्या मर्यादेची. अलीकडची स्त्री कथाकार मात्र पुरुषप्रधान व्यवस्थेत स्त्रीची होणारी घुसमट या एकाच विषयावर मुख्यत्वे आपले लक्ष केंद्रित करू लागल्या आहेत. आपल्या कथांमधून जीवनाचे विविध पैलू रंगवणा-या विजया राजाध्यक्षासारख्या कथाकारही अलीकडे "स्त्री-केंद्री" पध्दतीने अनुभव मांडण्यावर भर देऊ लागलेल्या दिसतात. या एकाच सूत्राभोवती घुटमळत राहिल्यामुळे गौरी देशपांडे, सानिया, प्रिया तेंडुलकर यांच्या लेखनीतील नवेपणा आणि ताजेपणा संपल्यासारखा दिसतो.

[पूर्वीच्या काळाच्या कथालेखिकांना सामाजिक बंधनामुळे उंबरठ्याबाहेर मोकळेपणे वावरता येत नव्हते, ही त्यांची लेखिका म्हणून मर्यादा आहे. नव्या लेखिकांनी आपण आधुनिक आहोत हे दाखवण्यासाठी म्हणा किंवा स्त्रीवादांच्या रेट्यामुळे म्हणा स्वतःला फक्त स्त्रीचे अनुभव स्त्रीकेंद्री पध्दतीने मांडण्याशीच प्रतिबध्द करून घेतले तर त्या कलावंत म्हणून स्वतःचे विश्व मर्यादित करून घेत आहेत, असे म्हणावे लागेल. जीवनाची सर्वांगीण रूपे, त्यातील अनेक विषय त्यातील आंतरसंबंध सर्व परिणामातून जाणून घ्यायला हवेत. सावध व अंतर्मुख होऊन संभाव्य धोक्याकडे पाहिले पाहिजे.]

स्त्री कथाकारांनी पुरुषांच्या कथेत न आलेले काही खास असे स्त्रियांचे अनुभव मांडलेले आहेत. याचबरोबर स्त्री-पुरुष भेदाच्या पलीकडे जाऊन कलावंत म्हणून जीवनातील काही विलक्षण आणि मौलिक अनुभवही आपल्या कथांमधून शब्दबध्द केलेले आहेत. 1975 नंतर स्त्रीमुक्तीची चळवळ महाराष्ट्रात जोर धरू लागल्यावर आणि तिचा साहित्यावर परिणाम होऊ लागल्यावर स्त्री लेखिकांचे वेगळे व्यासपीठ निर्माण करण्याच्या दिशेने काही प्रयत्न झाले. "स्त्रियांचे असे काही खास अनुभव स्त्रियाच मांडू शकतात किंवा पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेचे यथार्थ दर्शन स्त्रीवादी समीक्षा-लेखनात केलेले आढळतात.

स्त्रियांच्या लेखनाची स्वतंत्र व विस्तृत चिकित्सा होण्यास आता सुरुवात झाली आहे." 11

आरंभीच्या काळातील कथालेखिकांना सामाजिक बंधनामुळे उंब-याबाहेरील जगात मोकळेपणाने वावरता येत नव्हते, ही त्यांची लेखिका म्हणून मर्यादा होती. नव्या स्त्रीकथाकारांनी आपण आधुनिक आहोत हे दाखविण्यासाठी किंवा "स्त्रीवादांच्या" रेट्यामुळे, स्वतःला फक्त स्त्रीचे अनुभव स्त्रीकेंद्री पध्दतीने मांडण्याशीच प्रतिबद्ध करून घेतले तर त्या कलावंत म्हणून स्वतःच्या हातांनी स्वतःचे विश्व मर्यादित करून घेत आहेत, असेच म्हणावे लागेल.

आशा बर्गेची कथा मनात पसरत-मुरत-विरत जाते. कथा वाचून झाली की, आपण काही काळ अस्वस्थ होतो, डहूकून निघतो. त्यांच्या स्त्रियांची चित्रणे मध्यमवर्गीय कुटुंबातील आहेत. बहुतेक कथांच्या प्रारंभीच्या दोनचार वाक्यातच त्या कथेतील महत्त्वाच्या पात्रांचा नामोल्लेख येतो. माणसांची गर्दी त्यांच्या कथेत नसते. मोजकीच पात्रे कथेत येतात. ती बहुतेक करून सुस्थिर परिस्थितीतील कौटुंबिक नातेसंबंधांतील माणसे असतात. तरुण पती, पत्नी आणि मुले एखादी घरातील वृद्ध व्यक्ती, आश्रित एवढीच पात्रे एकत्र कुटुंब असले तरी त्यांच्या लेखणीचे टोक ठराविक व्यक्तींचाच निर्देश करित असते. बाकीची वरकड माणसे त्यांना उठाव देण्यापुरतीच असल्याने कथेचा ओघ व दिशा डळमळीत होत नाही.)

आशाबाईंच्या कथात घरातील कर्त्या माणसांचा करारीपणा, त्यांची जबाबदारीची जाणीव, आत ओलावा तरी बाहेरून करडेपणा दाखवण्यातच असलेली प्रतिष्ठा, हे सगळे एकीकडे असते तर दुसरीकडे त्या कुटुंबातील अन्य घटकांचे अस्तित्व गृहीत घरलेले असते. अन्य व्यक्तींना स्वतःचे स्वतंत्र अस्तित्व फारसे नसते. कर्त्या माणसांच्या मेरूच्या सुट्याभोवती, त्यांच्या संतोषाच्या इशा-यावर एक डोळा ठेवून त्या घरातील इतर व्यक्ती जगत असतात. मग आश्रितांची अवस्था तर फार वाईट असते. स्वतंत्र मन आणि मत असलेला आश्रित म्हणून त्या वातावरणात अगदीच विसंगत ठरतो. उदा. "सायकल"मधला सोमनाथ तसा आहे. त्याची सायकल हरवली तरी मालकीपबाई त्याला मोठ्या उदारपणे माफ करून टाकतात. दुस-या दिवसापासून वाराचे जेवण

जेवायला सांगतात: यापेक्षा जास्त जिव्हाळ त्याच्या मालकीणबाईच्या प्रतिष्ठेत बसत नाही. दोन-तीन दिवस हा मुलगा आला नाही तर तो कुठे जेवला असेल ? असा प्रश्न त्यांना पडत नाही.

त्यांच्या कथांत वृद्धांची चित्रणेही अनेकदा येतात. "प्रदीर्घ"मधील नाना, झोपाळ्यावर अभंग कातर"मधील "अप्या", "अपूर्ण"मधील निवेदकाची वृद्ध आई, "पांगळी"मधील वृद्ध लेखक आप्यासाहेब. "चंदन"मधील वकीलसाहेब, हे वृद्ध लोक देखील ज्या कुटुंबातील आहेत, ती कुटुंबे सुस्थिर आहेत. तरुण वयात या वृद्धांनी कर्तृत्व गाजवलेले असते. आताही ही माणसे आपले अस्तित्व सिध्द करण्याचा प्रयत्न करत असतात. या विद्युरांना, वृद्धांना सांभाळणा-या सुना आशाबाईच्या कथांत येतात. या वृद्धांच्या सहवासातील तरुणांचाही समजसपणा, वृद्धांना सहजपणे आपल्या कुटुंबात सामावून घेण्याचा प्रयत्न, अतिच झाले तर येणारा वैताग त्या सूक्ष्मपणे टिपतात. वृद्धांमुळे गुंतून पडल्याची भावनाही क्वचित दिसते. या सर्वांतील सूक्ष्मता लक्षणीय आहे.

स्त्रियांचीच चित्रणे केंद्रवर्ती करण्याच्या हव्यासातून आशाताईची कथा घडत नाही एकूणच जीवन समजून घेण्याचा त्यांचा प्रयत्न असतो. त्यांच्या कथांतून स्त्रिया प्रभावीपणे जाणवतात. वृद्ध सास-यांची देखभाल करणा-या पूर्णवेळ गृहगृहस्थी सांभाळणा-या स्त्रियाही कथांत येतात. [स्त्रीमनाची सूक्ष्म दंडे शब्दात पकडण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला आहे] त्यांच्या कथांतील बहुतेक स्त्रिया आपला संसार सुसाने करताना दिसतात. आपला नवरा, कुटुंब यांच्याबद्दल त्यांना आस्था वगैरे आहे. तरी काही लहान-सहान शल्ये त्यांना सुपत असतात. त्यांच्या कथेतील स्त्री सामान्यतः सरंजामशाही व्यवस्थेतली मूल्ये जपणारी आहे. [पुरुष हा आश्रयदाता आणि स्त्री सदैव आश्रित अशी ही व्यवस्था आहे. स्त्रीसाठी त्याने दाखवलेला उदारपणा हाही व्यवस्थेत आश्रयदात्याने आश्रितावर केलेल्या उपकारासारखा आहे. त्यात हक्काची मागणी नाही. एक नकळत आलेली लाचारी, अगतिकता आहे. म्हणून त्यांच्या कथेतील स्त्रियांना सासर किंवा माहेर सोडून स्वतःची स्वतंत्र वाट शोधण्याची क्षमता येत नाही ते

षाडसही करावेसे वाटत नाही. संभाव्य असुरीक्षिततेचे भय उरात घेऊन नांदणारी ही स्त्री पन्नास-साठ वर्षापूर्वीच्या आम भारतीय स्त्रीचे प्रीतिनिधित्व करणारी आहे.]
उदा. "बंदिशाळा"तील वेणुआत्या.

[आशा बगे यांच्या कथागत अनुभव बाह्यमुख प्रकृतीचा नसून अंतर्मुख प्रकृतीचा आहे. त्यामुळे तो समूहकेंद्री नसून व्यक्तिकेंद्री अधिक आहे. सामाजिक स्वरूपाच्या घटना वा सामाजिक प्रश्न त्यांच्या कथांतून दिसत नाहीत. दिसते ते व्यक्तीचे सामाजिक संदर्भ असलेले मन, व्यक्तीचे हे सामाजिक मन. मात्र त्या पुरेशा ताकदीने व त्याचा तळ दिसावा इतक्या पारदर्शकतेने व्यक्त करतात. त्यांच्या कथेतील नायिका संवेदनशील, हळवी, विलोभनीय, अल्लड तशीच गंभीर स्वाभिमानी असतात. स्त्री-पुरुषांच्या शरीरविषयक नात्याचा शोध घेण्याची प्रेरणा त्यांच्यामध्ये जवळ जवळ नाही. त्यांची संवेदनशील दृष्टी खिळते ती स्त्री-पुरुषांचे भाव-भावना आंदोलन, स्पंदन यावरच.]

आशा बगे यांच्या अलीकडच्या दिवाळी अंकामधील कथा वाचल्यावर त्यांच्या कथाविश्वाच्या मर्यादा क्षीण स्वरूपात जाणवू लागल्या आहेत. त्यांच्याजवळ सांगण्यासारखे होते ते सांगून झाले आहे, असे वाटू लागले आहे. अलीकडे सांगायला काही गवसत नाही, अशी तर त्यांची अवस्था झाली नाही ना ? अशी शंका यायला लागली आहे. "त्यांच्या कथेतील केवळ अनुभवार्थच नव्हे तर पात्र, संगीताचे वातावरण व कथनपध्दतीही आता ओळखीची होऊ लागली आहे. तिच्यात सांकेतिकता येणार नाही, याची खबरदारी घेण्याची वेळ आली आहे. त्यांच्या कथा काही वेळा व्यक्तिचित्रमय अधिक होताना दिसत आहेत. उदा. "स्वामी" दिवाळी 86 तील कथा. त्यामुळे कथेच्या घाटावरील पकड सैल होऊन व्यक्तिचित्रण हाच एकमेव घटक कथेत आहे. व्यक्तिचित्रणादारे विशिष्ट कथात्म प्रयोजन साधण्यापवढे व्यक्तिचित्रणालाच सर्वाधिक महत्त्व मिळते."¹²
हे प्रा. अविनाश सहस्रबुध्दे यांचे म्हणणे पटल्याशिवाय राहात नाही.

(श्रीमती आशा बगे यांच्या कथासाहित्याचा चिकित्सक अभ्यास करताना क्वचित दोष आढळतात पण गुण अधिक आढळतात. खेरागड विद्यापीठाची संगीतातील "एम्. म्युझिक" पदवी आशाबाईंनी घेतल्यामुळे संगीत त्यांच्यात भिनले आहे. कथेत संगीताबद्दल

वातावरण निर्माण होते. "गेल्या दहा-बारा वर्षातील आशा बगेंचा हा कथाप्रवास न्याहळ्यावर असे म्हणावेसे वाटते की, स्यालाची सुरुवात तर दमदारपणे झाली आहे. पुढच्या बंदिशीचा विस्तार तितक्याच जोरकसपणे होईल याची सात्री सुरांनीच दिली आहे." 13

या प्रकरणात आशा बगेंच्या कथासाहित्याची वैशिष्ट्ये व गुणदोषांची तपशीलवार ओळख करून देण्याचा प्रयत्न केला आहे. पुढील प्रकरणात त्यांच्या कथावाङ्मयाचा आशय व आविश्कार आस्वादक करण्याचा व त्यांच्या कथावाङ्मयाचे सौंदर्य स्पष्ट करण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे.

संदर्भ

1. नलगे चंद्रकुमार, पानतावणे गंगाधर {संपादक}, "स्त्री आत्मकथन", आत्म-कथनाच्या निमित्ताने, प्रथमावृत्ती जुलै 1990, सुरेश पजन्सी, पुणे, पृ. 3
2. बहिर्पाई दिवाळी अंक 1995, संपा. वर्षा पाटील, अरुणा देरे, बहिर्पाई प्रकाशन पुणे, पृ. 180
3. ललित अंक : सप्टेंबर 1989, पृ. 16 वरील लेख - दशकातील साहित्यिक : आशा बगे - प्रा. अविनाश सहस्रबुध्दे, पृ. 16
4. उनि., पृ. 16
5. बहिर्पाई, पृ. 182
6. ललित अंक सप्टेंबर 89, पृ. 20
7. अनंत कथासंग्रहाचे मलपृष्ठ
8. अंजली सोमण - मराठी कथेची स्थिती गती, प्रतिमा प्रकाशन पुणे 30, प्रथम आवृत्ती 1995, पृ. 135
9. उनि., पृ. 136
10. उनि., पृ. 101
11. ललित दिवाळी 1992, पृ. 44
12. ललित सप्टेंबर 89, पृ. 15
13. उनि., पृ. 20